

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה כה: קריאת עראי

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כה: קריאת עראי

*

רקע

להשלמת דין כוונה בקריאת שמע, נדלג לסוגיית קריאת עראי שבהמשך הפרק.

מקורות

- א. גמ' יג: "אמר רב נתן בר מר עוקבא... הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהודה"
 גמ' טז. "מתני' האומנין קורין בראש האילן... הא בפרק שני"
 יומא יט: "מתני' ליה רב חנן בר רבא... כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר"
 ב. תוס' יג: ד"ה על; טז. ד"ה הא
 רי"ף ט.ט.ט: "מתני' האומנין קורין... ודברת בם עשה אותם קבע"
 תלמידי רבינו יונה ט. ד"ה למימרא, "... כי היכי דחיישינן בפרק ראשון"
 רא"ש פ"ב סי' ג
 ג. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב הל' ג-ד, ח
 ריטב"א יומא יט: ד"ה וכי האי גוונא
 ד. רשב"א טז. ד"ה לא קשיא
 ה. שו"ע סי' סג סע' ג-ט, ומשנה ברורה

ריטב"א יומא יט: ד"ה וכי האי גוונא

וכי האי גוונא מי שרי והתניא הקורא את שמע כו'. ושמעינן מהכא שאסור לקרוץ ולרמוז אפילו לדבר מצוה, ומיהו לאפרושי מאיסורא דלית ליה תקנתא - מותר לרמוז, ואפילו להפסיק ולומר לו, דלא גרע מן המפסיק לקרוא שלום מפני היראה או מפני הכבוד, דכבוד שמים עדיף.

רשב"א טז. ד"ה לא קשיא

לא קשיא כאן בפרק ראשון כאן בפרק שני. ורב מרי מפרש לה משום כוונה, אבל רבא מודה בה ולא משום כוונה אלא משום שלא תהא קריאתו בפרשה ראשונה בעראי - כן דעת הרב אלפסי ז"ל ודעת הגאונים ז"ל, וכן נמי ההיא דלא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתותיו דפרק קמא דיומא וכמו שכתבתי למעלה. ויש לי לומר לפי דבריהם, דמה שהחמירו בפרשה ראשונה דלא לשויה עראי טפי משאר הפרשיות משום דכתיב בה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ונהי דלא קיימא לן הכי לכוונה ממש מכל מקום בעינן שיהא הלב נח מלהתעסק בדברים אחרים.

הסבר הסוגיה

האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה...
 אמר רב ששת: והוא שבטלין ממלאכתן וקורין.
 [משנה וגמ' טז:]
 אמר רב נתן בר מר עוקבא אמר רב יהודה... עד על לבבך בעמידה.
 [גמ' יג:]
 רבי אלעזר חסמא אומר: הקורא את שמע ומרמז בעיניו ומקרץ בשפתותיו ומראה
 באצבעו עליו הכתוב אומר: ולא אתי קראת יעקב.
 [ברייטא יומא יט:]

הגמ' מביאה שלושה דינים של מעשים שאינן לעשותם בחלק כלשהו של קריאת שמע:

א. הליכה - "עד על לבבך" בעמידה מכאן ואילך לא" [יג:].

ב. עשיית מלאכה - אסורה בפרשה ראשונה בלבד [טז:].

ג. רמיזה בעיניו וכו' - אסורה בפרשה ראשונה בלבד [יומא יט:].

הראשונים נחלקו ביסוד הדינים הללו:

תוס' [יג: ד"ה על, טז. ד"ה הא] סוברים שיסוד האיסורים הללו הוא דין כוונה. אסור ללכת,
 לעשות מלאכה ולרמוז בעיניו כיוון שהדבר מפריע לכוונה. מכאן מסיקים התוס', שלהלכה
 האיסורים הללו חלים רק בפסוק ראשון, והשיעורים המובאים בגמ' הם לפי הדעות האחרות
 בדין כוונה בקריאת שמע¹.

הרי"ף [ט:] חולק, ועל סמך הגמ' ביומא [יט:] הוא מחדש מושג חדש - "קריאת עראי". לדעת
 הרי"ף האיסור לעשות מלאכה ולרמוז בעיניו בזמן קריאת שמע הוא מכוח האיסור לקרוא
 קריאת שמע עראי. איסור זה נאמר על כל הפרשה הראשונה. הרי"ף מודה לתוס' שאיסור
 קריאה כשהוא מהלך הוא מדין כוונה, ולכן דין זה נאמר להלכה רק בפסוק הראשון.

המקור לאיסור קריאת עראי הוא הדרשה: "ודברת במ' - עשה אותם קבע ואל תעשה
 עראי" [יומא יט:]. אם כך קשה, מדוע רק בפרשה ראשונה, הרי גם בפרשה שנייה נאמר
 "ודברת במ' ? בנוסף לקושיה ממקור הדרשה [שאותה ניתן לתרץ כפי שמתרץ הראב"ד בהשגותיו על
 בעל המאור ט. אות א], צריך להבין מהו יסוד החילוק בין פרשה ראשונה הנקראת בקריאת קבע
 בלבד, לבין פרשה שנייה שניתן לקרותה בקריאת עראי.

תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה למימרא] מבינים שקריאת שמע כולה חייבת להיקרא כקריאת
 קבע ולא קריאת עראי. איסור זה מצומצם לפרשה ראשונה בלבד מפני שרק פרשה זו
 מדאורייתא. פרשה שנייה ושלישית הן מדרבנן, וחכמים לא חייבו בהן קריאת קבע.

הראשונים החולקים על שיטת תלמידי רבינו יונה בשיעור חיוב קריאת שמע מהתורה²,
 אינם יכולים לקבל את הסברו, והם מסבירים דין זה בשני הסברים הפוכים:

הרשב"א [טז. ד"ה לא קשיא] מסביר: "מה שהחמירו בפרשה ראשונה דלא לשויה עראי
 טפי משאר הפרשיות, משום דכתיב בה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ונהי דלא קיימא לן
 הכי לכוונה ממש, מכל מקום בעינן שיהא הלב נח מלהתעסק בדברים אחרים" [ובדומה כתב

¹ תוס' אומרים את דבריהם לגבי הליכה ומלאכה בלבד, בעה"מ משלים שיטה זו גם לגבי רמיזה בעיניו. ניתן
 לומר שתוס' אינם מודים להשלמה זו מפני שבמסכת יומא נאמר שהאיסור הוא משום "ולא אותי קראת יעקב".

² לקמן סוגיה מח עמ' 225 נעסוק בהיקף הקריאה שחייבים בה מדאורייתא.

הריטב"א (טו. ד"ה לא קשיא). הדין הבסיסי הוא שמותר לקרוא קריאת שמע ושאר ברכות בקריאת עראי תוך כדי עיסוק במלאכה, אך בפרשה ראשונה של קריאת שמע נאמר "על לבבך", ולומדים מכאן דין ייחודי שהלב אמור לעסוק בקריאת שמע בלבד.

הרמב"ן במלחמות [ט]. מסביר: "...וכל זה כדי שיעשה המצוות עיקר ולא יעשה עראי ומכאן אתה דן לקריאת שמע... אלא שהקילו בפרשה שניה". הרמב"ן סובר שהדין הבסיסי הוא שאסור לקרוא קריאת שמע ושאר ברכות בקריאת עראי תוך כדי עיסוק במלאכה, בפרשה שנייה של קריאת שמע הקלו, שמותר לקרותה תוך כדי עיסוק במלאכה.

אולי ניתן להוסיף הסבר נוסף לדינו של הרמב"ן, הסבר המבוסס על שתי המשמעויות שבמצות קריאת שמע. למדנו לעיל [עמ' 11 ועיין הע' 2] שלמצות קריאת שמע משמעות כפולה: א. הכרזה על קבלת עול מלכות שמים. ב. שמיעת הציווי הא-להי. שמיעת הציווי הא-להי חייבת להיות באימה וביראה³ ולכן חובה שתהיה בקריאת קבע. קבלת עול מלכות שמים אינה אמורה להיות תוך עזיבת עיסוקיו של האדם אלא להיפך, דוקא מתוכם, "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום... בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". כדי לקיים שתי משמעויות אלו קבעה התורה שבפרשה ראשונה קורא קריאת שמע קריאת קבע, ואילו פרשה שנייה קורא תוך כדי עשיית מלאכה⁴.

הראב"ד [מובא ברא"ש סי' ג] מאמץ את שיטת הרי"ף לעניין עשיית מלאכה ורמיזה בעיניו, אך חולק עליו בדין הליכה. הראב"ד סובר שגם איסור הליכה אינו נובע מדין כוונה אלא מדין קריאת עראי, ואיסורו בשלושת הפסוקים הראשונים בלבד, מפני שבפסוק הרביעי התורה התיירה בפירוש לקרוא "בלכתך בדרך"⁵. קריאה בהליכה היא קריאת עראי האמורה להיות אסורה בכל הפרק הראשון, אך לא ניתן לקרוא את הפסוק "בלכתך בדרך", ולא ללמוד מכאן על החיוב לקבל עול מלכות שמים תוך כדי הליכה.

הרמב"ם מאמץ את שיטת הרי"ף לעניין עשיית מלאכה והליכה, וחולק עליו בדין רמיזה בעיניו. הרמב"ם [פ"ב ה"ה] פוסק: "הקורא קריאת שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתיו ולא יראה באצבעותיו כדי שלא תהיה קריאתו עראי, ואם עשה כן אף על פי שיצא ידי חובתו הרי זה מגונה". הרמב"ם אינו מחלק לגבי רמיזה בעיניו בין פרשה ראשונה לבין פרשה שנייה, משמע, שלדעת הרמב"ם בנוסף לדין כוונה שנאמר בפסוק ראשון בלבד, ודין קריאת עראי שנאמר בפרשה ראשונה, יש גם דין הנלמד מהפסוק "ולא אותי קראת יעקב". דין זה נאמר בכל הקריאה, והוא אוסר לקרוא לחברו בזמן שהוא אמור לעסוק בקבלת עול מלכות שמים.

אין להקשות על הרמב"ם, שבגמ' [יומא יט:] מפורש שאיסור רמיזה בעיניו נאמר בפרשה ראשונה בלבד, מפני שהרמב"ם פוסק את המימרא של רב יצחק בר שמואל כפשוטה,

³ עיין עמ' 69 הע' 7.

⁴ הסבר זה מתרץ את הצע"ג של המשנה ברורה [סי' סג סק"ט].

⁵ הסבר שיטת הראב"ד הוא לפי ההסבר המובא ברא"ש. עיין ברשב"א [יג: ד"ה א"ר נתן] המסבירו בדרך אחרת.

והחילוק בין פרשה ראשונה לשנייה נאמר בגמ' ברמיזה לדבר מצוה בלבד, רמיזה לדבר מצוה לא כלולה ב"ולא אותי קראת יעקב" ולכן איסורה הוא רק מדין קריאת עראי.

הסבר זה מבאר יפה את לשון הגמ' ביומא, אך קשה בדברי הרמב"ם, שהרי הרמב"ם אוסר לרמוז בעיניו ולקררן בשפתיו מדין קריאת עראי ולא מדין "ולא אותי קראת יעקב".⁶ ניתן לחדש חידוש המבאר את פסקי הרמב"ם בדרך שונה. ניתן לתרץ שהרמב"ם מחלק בין אדם העוסק במלאכה ואחר כך התחיל לקרוא קריאת שמע, לבין אדם הקורא קריאת שמע ובאמצע הקריאה התחיל לעסוק במלאכה. בהלכה ד דן הרמב"ם ב"מי שהיה עוסק במלאכה", ובהלכה ח דן הרמב"ם ב"הקורא קריאת שמע", שאסור לו להפסיק קריאתו אפילו כדי לרמוז בעיניו. כשאדם היה עוסק במלאכה, התירה לו התורה להמשיך במלאכתו מפרשה שנייה ואילך, אך כשלא היה עוסק במלאכה, אסור לו להתחיל מלאכתו או לרמוז בעיניו באמצע קריאתו.⁷

סיכום

נחלקו הראשונים בדין עשיית מלאכה, הליכה ורמיזה בעיניים בקריאת שמע: בעל המאור סובר ששלושתם נאסרו מדין כוונה, ולכן הם אסורים בפסוק ראשון בלבד. התוס' מודים לבעל המאור לפחות בעשיית מלאכה ובהליכה. הרי"ף סובר שהליכה אסורה מדין כוונה, ולכן איסורה בפסוק ראשון בלבד, מלאכה ורמיזה בעיניים אסורות מדין קריאת עראי, ואיסורן בפרשה ראשונה כולה. הראב"ד סובר שגם הליכה אסורה מדין קריאת עראי, אך התורה התירה אותה מהפסוק הרביעי.

הרמב"ם מודה לרי"ף בדין הליכה ובדין מלאכה, וחולק עליו בדין רמיזה בעיניים, שאיסורו נסמך על הפסוק "ולא אותי קראת יעקב", ולכן מגונה לרמוז בעיניו בכל קריאת שמע.

הלכה

השו"ע [סי' סג סע' ג, ו-ט] פוסק בדין הליכה, עשיית מלאכה ורמיזה בעיניו כרי"ף, שהליכה אסורה בפסוק ראשון בלבד, ועשיית מלאכה ורמיזה אסורות בכל הפרשה הראשונה. המשנה ברורה [ס"ק יא, יח] מביא שיש מחמירים לעמוד בשלושת הפסוקים הראשונים, ויש מחמירים לאסור לרמוז לדבר רשות אף בפרשה השנייה.

⁶ כמו כן קשה קושיית רבי עקיבא איגר [סי' סג אות ד] שהרמב"ם השמיט דין רמיזה בעיניו לדבר מצוה.

⁷ ניתן לדייק הסבר זה מסדר ההלכות של הרמב"ם. גם דין מלאכה וגם דין קריאה בעיניים אסורים מדין "קריאת עראי" ואף על פי כן הרמב"ם הרחיק ביניהם בהלכות אחרות שאינן עוסקות בקריאת עראי. לפי דרכנו, סדר ההלכות ברמב"ם ברור, הרמב"ם הביא תחילה את כל המקרים שאדם מגיע לקריאת שמע מתוך עיסוק אחר וישן, עוסק במלאכה, עוסק בתלמוד תורה, עוסק בצרכי ציבור, עוסק באכילה ושאר צרכי הגוף, עוסק בטבילה, ורק אחר כך הוא משלים דין קריאת עראי, במקרה שהתחיל בעיסוק אחר תוך כדי הקריאה. אולם הסבר זה אינו מבאר את הגמ' המתירה לרמוז בעיניו בפרשה שנייה. ניתן לומר שהגמ' מתירה לרמוז בעיניו לדבר מצוה בלבד. על הסבר זה עדיין קשה שאלת רבי עקיבא איגר שבהע' 6.